

Történész teadélutánok

XXIX.

2023. március 9.

Úgy adódott, hogy márciusi témánk azonos lett a Magyar Tudomány című folyóirat globalizációval foglalkozó számában megjelenő, Bayer József által írt, Prokrutész-ágyba szorított – mellékelt – írásával. Természetesen vendégünk dolgozatát mindnyájan *Hut ab* méltattuk, s örömmel vettük, hogy körünkben a szerző jóval többet árult el személyes véleményéről, mint ami dolgozatából kiderült. Hiszen abban vendégünk a vonatkozó szakirodalom kurrens megállapításainak felvonultatását tartotta elsőrendűnek.

Igen örvendetesnek tartottuk a világrendszer és a világrend fogalmának következetes szétválasztását. Annál is inkább, mert – mint a szerző fejtegette – a szakirodalomban sokszor össze-vissza használják e merőben más tartalmakat. A több történetiség követelménye jegyében a teán arról is szó esett, hogy máig releváns értéke van az 1954-ben meghirdetett Pancsa Silának (öt elv), s a nyomában 1955-ben Bandungban megrendezett értekezletnek. Hiszen az ott tanácskozók mintegy a korabeli, Washington és Moszkva regulálta bipoláris világrenden kívülről jelezték, hogy ők is léteznek, s azt is, hogy a világkonfliktusok megoldásánál a békés rendezés elvéből nem szabad engedni. Ennek a kívülállóságnak azért is nagy a jelentősége, mert a Szovjetunió szétesésével kizárólag a tőkés rendé a hatalom és a felelősség, hogy mi is lesz az emberiség jövője. Márpedig megalapozott vélemény szerint a kapitalizmusnak – sui generis – szüksége van külső területre. Mára ellenben az Amerikai Egyesült Államok a veszteseket is a világrendjébe integrálta. Másként szólva nem maradt külső terület. Természetesen nagy kérdés, hogy akkor az elmélet szempontjából hogyan kezeljük azt a tényt, hogy a globális Észak által nyomorgazdaságként vagy szeméttlerakóként hasznosított harmadik világ és komprádor elitekkel (illetve politikai gengszterizmussal) igazgatott vagy bukott államok rablókörzetei már régen nem amerikai hegemoniát mutatnak. És hol az igazi helye Kínának?

Az Amerikai Egyesült Államok ereje nélkül félő, hogy a világ káoszba hullana, természetének ellenben – ebben is egyetértettünk – nem tett jót a bipoláris világrend szétesése. Egyszerűen antropológiai lehetetlenség, hogy a dolgok így maradjanak. E magas szempontnál alább szállva sem kétséges, hogy – egyáltalán nem a ködös jövőben, hiszen a klímaváltozás is mind zajosabban dörömböl, aztán (hogy ismét magasra pillantsunk) a történelem etikai síkjának sem maradhatnak el sokáig már a következményei – irgalmatlanul nagy változás formálódik. Hiszen, ha sajátos módon is, de már most is bizonyos értelemben világháborúban vagyunk. A zsinórt a hanyatló Oroszország gyújtotta meg. Tettének okai hosszan magyarázhatóak, mégis fegyverhez kultúremler nem nyúl. E fordulattal természetesen nem lúgozzuk az ismert tényeket, amikor „kultúremlerek” 1945 után bizony számos ízben áthágták e szabályt. Ám e disznóságokkal nem vitték oda a dolgokat, ahol most vagyunk.

Szóval Moszkva magának, népének is bizonyosan ártott. Bár hosszan lehet sorolni hanyatlásának jeleit, közben kontinentális nagyságú területén nem csupán mérhetetlen nyersanyagkincseket, hanem hatalmas atomarzenált is birtokol. Az atomtudósok által 1946-ban felállított óra szerint 90 másodperc választja el az emberiséget a világkatasztrófától. Minden

súlyos érvre rendre még súlyosabb érvek felelnek. Nagyon sokáig Amerika volt minden vágyak netovábbja. E vonzerejét mára – a pop- és tömegkultúrában megmaradt hatalma mellett is – hatalmas tömegek, és erős hatalmi tényezők szemében elvesztette.

A történelme során több oldalról vérig sértett Kína a maga cammogó lépteivel mozgásba kezdett. Miközben fillérekért önti piacra a gagyi cikkeket, a kapitalista innováció utolérhetetlen bajnoka. Bayer professzor plasztikusan fejtegette, hogy nem a fejlesztőállomások nyugati módszereivel újítanak, hanem a gyártási folyamat során spontán leleményességgel. Afrikában, s az USA orra előtti Kubában is stratégiai beruházásokat birtokol, ám az individuális értékeket olyan nagyra tartó euró-atlanti térség lakói – a legtapintatosabban szólva – sem szeretnék jövőjüket a kínai kollektívizmus normái szerint berendezni.

Uram, hová mész Emberiség?

Pritz Pál

A világrend változása és a globalizáció

„A liberális hegemonia korszaka a múlté.”

A. Acharya

Bayer József

Kizökölt a világ – a nemzetközi politika turbulensebb és nyugtalanabb lett a 2008-as pénzügyi válság óta, amit csak tetézett a pandémia nehéz időszaka. Külpolitikai elemzők és aktív politikusok egyaránt egyre gyakrabban fejezik ki aggodalmukat a II. világháború után kialakult világrend eróziója miatt, mely a *Pax Americana* korszakának végét vetíti előre. A válság tudatát tovább mélyíti Oroszország Ukrajna elleni háborúja, amely az ENSZ alapokmányának nyílt megsértése a szervezet egyik alapítója által. Az Egyesült Államok vezette „hegemón liberális világrend” súlyos kihívásokkal néz szembe – kevésbé Amerika hanyatlása, mint inkább a nagy népességű fejlődő országok, ezen belül főként Kína világgazdasági és politikai súlyának látványos növekedése miatt, ami valóságos pánikot váltott ki a hegemón szerepét féltékenyen őrző Egyesült Államok vezető köreiben. A külpolitikai viták uralkodó témája lett a világrend elkerülhetetlen átalakulása, melyről Henry Kissinger azonos tárgyú könyvében már 2014-ben így fogalmazott: „A mi korunk kitartóan, néha már szinte elkeseredetten keresi a rend valamiféle koncepcióját” (Kissinger, 2014). A világrend átalakulásáról itthon is megjelent már két igen alapos tanulmánykötet, melyekben neves hazai külgazdasági és külpolitikai szakértők értő elemzést nyújtanak e folyamat különböző aspektusairól (Ágh, 2020, 2022). E rövid írásban csupán e változások történeti és elméleti perspektívába helyezésére vállalkozhatom.

A *The Economist* egyik 2023 februári számának vezető anyagából idézek: „1945 óta a világgazdaság az Amerika által felállított szabályok és normák szerint működik. Ez páratlan gazdasági integrációt eredményezett, amely fellendítette a növekedést, százmilliókat emelt ki a szegénységből, és hozzájárult a Nyugat győzelméhez Szovjetország felett a hidegháborúban. Ma ez a rendszer romlásban van. Az országok versengenek a zöld iparág állami támogatásában, elcsábítják a feldolgozóipart baráttól és ellenségtől egyaránt, és korlátozzák a javak és a tőke áramlását. Odalett a kölcsönös haszon szempontja, a nemzeti nyereség számít. Elkezdődött a nulla összegű játszmában való gondolkodás”. (The Economist, 2023.) A globális gazdaságban erősödő illiberális tendenciák azonban csak a történet egyik részét jelentik. A neoliberális indíttatású gazdasági globalizáció „aranykora” leáldozott ugyan

a pénzügyi világválsággal, de a globalizáció folyamata ezzel nem ér véget. Hiszen az nem csupán a gazdaságot érinti, hanem átfogja az élet sok más dimenzióját – a politikát, a kultúrát, az információ és kommunikáció forradalmát (Vö. Bayer, 2021). A globalizáció végét beharangozó, a „de-globalizációt” taglaló írások (Zeihan, 2022, Hammer, 2019) is legfeljebb a *regionalizálódás* erősödését helyezik kilátásba. Eszerint a jövőben egymástól elkülönült, jól integrált gazdasági térségek jönnek létre, amelyeken belül zajlik majd a kereskedelem, ezek védett övezeteibe húzódnak vissza a termelési és értékesítési láncok. Ha a fejlett országok, a centrumban az Egyesült Államokkal, visszatáncolnának is az általuk elszabadított gazdasági globalizációtól, más államok – mindenekelőtt a nagy népességű fejlődő országok, Kína, India, Brazília stb. – tovább fogják azt vinni, a saját gazdasági és politikai érdekeiket követve (Rodrik, 2014.).

A mai világrend végső soron a gazdasági globalizáció terméke, de mindenekelőtt annak politikai architektúráját jelenti. *Világrendszernek* a világ gazdasági összefüggés-rendszerét szokás nevezni, amely a kapitalizmus különféle modelljein, azok kapcsolatain, végső soron a világpiac, a globális pénzügyi rendszer és a világkereskedelem működésén nyugszik. Ennek van centruma, félperifériája és perifériája a világrendszer-elméletek jól definiált értelmezésében, melybe az egyes országok gazdasági helyzetük és súlyuk alapján besorolhatók. (Magyarország történetesen a fejlett nyugati centrum félperifériájához tartozik, ami sokat megmagyaráz a demokrácia politikai viszontagságaiból (Vö. Gerőcs, 2021). E rendszernek a globális kormányzást megtestesítő nemzetközi intézményei, mint az ENSZ szakosított szervei, a Nemzetközi Valutaalap, a Világbank, a WTO és a különös érdekeket képviselő olyan szervezetek, mint az OECD és a G7 a fejlett országok számára, valamint a G20, a davosi világgazdasági fórum, már a *világrend* architektúrájához tartoznak. A világrend fogalma a gazdasági világrendszernek a hatalmi és (nemzetközi) jogi intézményes keretét fogja át, amely politikailag biztosítja a világgazdaság alapvető működését, stabilitását, szabályozva a világrend alapvető egységeinek, a szuverén államoknak az egymáshoz való viszonyát. Alapvetően politikai fogalom tehát, mely a helyi politikai rendeket átfogó, azokkal kölcsönhatásban álló sajátos politikai rendként értelmezhető.

A világrend fogalmának nincs egységes, elfogadott definíciója. McCoy szerint „az egyes világrendek mélyen gyökerező, *reziliens* globális rendszerek, melyeket a gazdasági, ideológiai és geopolitikai erők konvergenciája hoz létre.” (McCoy, 2021, 31.). Alapvetően az államok és népeik kapcsolatáról alkotott széleskörű egyezségeken nyugszik, melyeket írásba is foglalnak. Bármennyire amorf, nehezen megfogható absztrakciónak tűnik, a világrend reálisan létezik, amennyiben az egyes politikai egységek igazodnak az alapjául szolgáló elvek, normák és

értékek egész sorához, amelyeket nemzetközi egyezmények tartalmaznak, és nemzetközi intézmények testesítenek meg. Fennállását általában valamilyen nagyhatalmi egyensúly, vagy egy hegemon hatalom katonai ereje támasztja alá, mely garantálja a tranzakciók, a kereskedelmi forgalom biztonságát. Ezek az elvek és normák nem mindig erkölcsösek, például a rabszolgaság intézménye az újkorban is elfogadott volt három évszázadon át, amíg a 19. század derekán el nem kezdődött a törvényi tiltása. És a világrend uralkodó hatalmai sem mindig tartják be a hirdetett elveket – képmutató módon gyakran áthágják a jogi normákat, amikor úgy vélik, hogy megengedhetik maguknak. A *Pax Americana* sem volt tehát teljesen békés korszak, legfeljebb a szuperhatalmak közötti katonai összecsapást gátolta meg; de ez is kevésbé a hirdetett liberális elveknek, mint inkább a nukleáris fegyverek elrettentő erejének volt köszönhető.

A mai nemzetközi rend Kissinger megfogalmazásában egy szabályokon alapuló rendszer („*rules based order*”), melynek főbb elemei: az államok együttműködésének elmélyítése közösen elfogadott szabályok és normák alapján; a liberális gazdasági rendszerek támogatása; a területi hódítás elutasítása, a nemzeti szuverenitás tiszteletben tartása; a kormányzás részvételi és demokratikus rendszereinek elfogadása. De meg kellett állapítania, hogy „a nyugati világon túli régiók, amelyek annak idején alig vettek részt ezeknek a szabályoknak a kidolgozásában, most megkérdőjelezzik az érvényességüket a mai formájukban, és világossá tették, hogy törekedni fognak a módosításukra.” (Kissinger, 2015, 10.) Ennek nyilvánvaló oka, hogy a kapitalista piacgazdaság mély egyenlőtlenséget teremt, és ez gátolja az elmaradottabb térségek gazdasági felzárkózását, amit csak az állami beavatkozás, a „fejlesztő állam” aktív közreműködése ellensúlyozhat. Ez lett a titka az ázsiai „kistigrisek” gyors felzárkózásának éppúgy, mint Kína gyors gazdasági felemelkedésének.

A világrend fogalmának többféle megközelítése létezik; Kissinger főleg a rendről alkotott vallási képzetek szerint osztályozza őket. Valódi világrend szerinte korábban sohasem létezett. „Amit ma világrendnek nevezünk, azt Nyugat-Európában találták ki csaknem 400 évvel ezelőtt” – írja. Ez pedig nem egyéb, mint az ún. vesztfáliai államrendszer, melyet ma is a nemzetközi rend alapjának tekint. Forrása a „harminc éves háborút” lezáró békeegyezmény volt. Az öldöklő harcokban egyik politikai egység sem volt elég erős ahhoz, hogy a többit legyőzze, miközben éles vallási ellentétek osztották meg őket. A világnézeti meg hasonlást mellőzve, az államok területi szuverenitásának kölcsönös elismerésében találták meg a megegyezés alapját, megteremtve a független államok rendszerét, amelynek tagjai tartózkodtak az egymás belügyeibe való beavatkozástól, és egymás hatalmi ambícióit változó hatalmi egyensúlyok révén tartották féken. „Mindegyik elismerte, realitásként fogadta el a

másik belső berendezkedését és vallásválasztását” – folytatja a szerző (Kissinger, 2015, 11.). Nem voltak tudatában annak, hogy ezzel egy globálisan alkalmazható rendszer alapját teremtik meg, amelyhez később sok más állam (idővel még a leigázott gyarmati államok) is csatlakozhatnak. Kezdetben csak néhány állam volt ennek a részese, ám fokozatosan terjedt odáig, hogy ma ez képezi az ENSZ alkotta államközösség alapját, melynek alapvető szabályait és normáit a ENSZ alapokmánya foglalja magában.

A történelem korábbi szakaszaiban csak helyi birodalmi rendek léteztek, bármilyen nagy kiterjedésűek voltak is. Ezek képzelhették magukat egyedülállónak, civilizáltaknak, tekinthették a rajtuk kívül maradókat barbároknak, de regionálisan korlátozottak voltak. A római birodalom, a „Pax Romana” mellett a császári Kína erre a legjobb példa, amely a leghosszabb ideig állt fenn a birodalmak közül. A Középbirodalom – a menny alatt, a föld felett – nem a szuverenitás, hanem a szuzerenitás (*suzerainty*) viszonyában állt a körülötte lévő kisebb államokkal. A fogalom azt jelzi, hogy a környező államok hierarchikus függésben voltak Kínától, melynek adót fizettek, cserébe a biztonságért és a kereskedelmi jogokért; belső viszonyaikat viszont szabadon alakíthatták. Kína gazdagsága és kulturális felsőbbbsége a hatalom központjából sugárzott szét a birodalom legszélső tartományaiba.

Az iszlám egyetemes világrend-koncepciója a térítő háborúkon alapult, melyet addig folytatnak, amíg a próféta tanítását követve egységes harmónia uralkodik a világon. Az európai sokállamiság, mely a római birodalom felbomlása nyomán keletkezett, ebből a nézőpontból a gyengeség forrásának számított. „Csak egy birodalomnak kell lennie, egy hitnek és egy uralkodónak ebben a világban” – idézi Kissinger egy oszmán uralkodó nézetét (Kissinger, 2015, 14.).

A kereszténység hasonló igényeit – amelyek a konkvisztádorok hódításait a hittérítés ideológiájával igazolták – Kissinger nem taglalta részletesen, de az Újvilágba kitelepülő puritán közösségek kapcsán megemlítette a vallási buzgalom ilyen politikai kisugárzását. Ezek máig meghatározzák az amerikai politika kultúrát, amelynek retorikája gyakran él az Exodus, a hegyen épített Város, a Szövetség és a Különleges Elhivatottság vagy Küldetés erős vallási metaforáival. Még Madeleine Albright kijelentésében is ez köszön vissza, miszerint az Egyesült Államok „nélkülözhetetlen nemzet” (*indispensable nation*)), mely egyedül képes fenntartani a szabály alapú világrendet. Az amerikai történész Richard Hofstadter szállóigévé vált bonmot-ja szerint Amerikának az a sors adatott, hogy nincs ideológiája, hanem maga vált ideológiává.

A világnézeti alapon definiált, eltérő világrend-képzetek mellett azonban a nagy földrajzi felfedezésekkel kezdődő, és a gyarmati birodalmak kiépítésével folytatódó korszak, vagyis az

újkori globalizáció nyomán a világrend politikai struktúrákat is életre hívott, még ha azok időben és térben korlátozottak voltak is. Az európai hatalmak kereskedelmi hálózatai és katonai hódításai nyomán nagy kiterjedésű tengeri birodalmak jöttek létre, amelyek rendjét a hódítók szabták meg. E célból sajátos geopolitikai stratégiákat alkalmaztak, amely kereskedelmi és hadiflották, erősített kikötők, háborúkkal kicsikart kereskedelmi monopóliumok és a helyi gyarmati közigazgatás hálózataiból állt. Alfred W. McCoy *To Govern the Globe* című művében részletesen tárgyalja az ibériai, a holland, majd a brit birodalmi terjeszkedés és gyarmatosítás által alakított világrend kialakulását és történelmi fejlődését. Ennek összeomlása az I. világháborúban, végül a szövetséges hatalmak győzelme 1945-ben vezetett el a mai világrendhez, mely immár valóban globális intézményekben és annak alapjait rögzítő nemzetközi jogegyezményekben testesül meg. Ez a rendszer kiállta a szovjet-amerikai hidegháborús szembenállás szakítópróbáját is. A Szovjetunió összeomlását követő ún. *poszt-bipoláris* világrend megerősítette az Egyesült Államok hegemon pozícióját, melyet gazdasági súlya és páratlan katonai ereje, valamint kulturális és politikai kisugárzása („soft power”) támasztott alá (Nye, 2015).

McCoy történeti visszatekintése alapvetően a jelenlegi, az Egyesült Államok hegemoniáján nyugvó világrendet érő két súlyos kihívásra keresi a választ. Az egyik az amerikai hegemonia lassú eróziója, és a hidegháborút követő „egypólusú” világrend megkérdőjeleződése; a másik Kína gazdasági felemelkedése és erősödő hatalmi ambíciója. A mai világrend lehetséges felbomlása ugyanakkor a kellő nemzetközi összefogás hiányában küszöbön álló káoszhoz vezet, miközben a mindenkit érintő klímaváltozás természeti és társadalmi katasztrófák sorával fenyeget (vö. Wallace-Wells, 2019.).

Az Egyesült Államok már a 19. század vége óta szintén olyan geopolitikai stratégiát követett, amely jelentősen kiterjesztette felségterületét, erős tengeri hatalmat és támaszpont-rendszert épített ki, és a Monroe doktrína jegyében befolyása alá vonta az egész amerikai földrészt. Kivételes földrajzi adottságai, az iparosodás és két világháborúban való részvétele a győztesek oldalán predesztinálta arra, hogy felváltsa a hanyatló brit világbirodalmat. Az amerikai világrend narratívája elvileg egyenlő, szuverén államok rendjét sugallja, amelyek számára a hegemon hatalom biztosítja az olyan közjavakat, mint a kereskedelem szabadsága, a biztonság, a multilaterális együttműködés – írja Acharya „*The End of the American World Order*” c. művében. Amerika a II. világháború után kialakuló világrend meghatározó hatalma lett, de nem egyedül alakította azt ki, ahogy a „hegemon liberális rend” mai védelmezői szeretik beállítani. Az ENSZ létrehozásában, valamint a világ gazdaságát és a nemzetközi pénzügyi rendszert stabilizáló Bretton-Woods-i intézmények – a Világbank, a Nemzetközi Valutaalap és

a GATT-egyezmény (később utóda, a WTO) – életre hívásában csakúgy, mint az emberi jogok egyetemes nyilatkozatában más államok is aktívan részt vettek, sőt gyakran kezdeményező szerepet is játszottak. A hidegháború időszakában pedig ez a „világrend” globálisnak sem volt tekinthető. Nemcsak a Szovjetunió és Kína, hanem a „harmadik világ” gyarmati felszabadulásért küzdő országainak többsége is, számos előnyéből ki volt rekesztve. A hidegháború legfeljebb Európában hozta el a „hosszú béke” időszakát, de a világ más részein elhúzódó, regionális háborúk és polgárháborúk dúltak. Nem minden ország számára volt tehát előnyös az amerikai hegemonia. Acharya a „jótékony (*beneficial*) hegemonról és a liberális világrendről szóló önigazoló nézeteket ezért pusztán mítoszként utasítja el, anélkül, hogy kétségbe vonná Amerika meghatározó szerepét a jelenlegi világrend fenntartásában. Az amerikai önelégültség illusztrálására Hillary Clinton külügyminiszter beszédét idézi: „A II. világháború után a nemzet, mely megépítette a transznacionális vasutat, a futószalagot és a felhőkarcolókat, figyelmét a globális együttműködés pilléreinek felépítésére fordította. A harmadik világháború, melyről oly sokan féltek, sosem jött el. És sok millió ember emelkedett ki a nyomorból és először gyakorolhatta emberi jogait. Ezek voltak a globális architektúra jótéteményei, melyeket hosszú éveken át kovácsoltak ki mindkét pártba tartozó amerikai vezetők.” (Acharya, 2018.) E véleménnyel nincs egyedül: Stephen Walt maró kritikája szerint máig ez az amerikai külpolitikai establishment rendíthetetlen krédója. (Walt, 2019.) Amerika vezető szerepe nélkül eszerint csak káosz és veszedelem vár a világra.

Az amerikai világrend előnyei – főleg a gazdasági nyitottság, a stabilitás és biztonság – elismerést érdemelnek, de az árnyoldalakat sem kellene elhallgatni (mint például a demokrácia fegyveres exportjának látványos kudarca), amelyek sok fejlődő országot hangoltak az Egyesült Államok ellen. A mai vitákban, Amerika csökkenő befolyását észlelve, még hívei is elmulasztott lehetőségeket vetnek az amerikai vezetés szemére. A mai amerikai külpolitika belső bírálói mindenekelőtt azt róják fel, hogy az ország irdatlan összegeket – több billió dollárt – herdált el fölösleges és megnyerhetetlen katonai kalandokra, mint az iraki és az afganisztáni háború, amelyeknek a töredékéből konszolidálni lehetett volna Amerika belső helyzetét. A globalizáció legfőbb nyertesei azok az amerikai nagyvállalkozók lettek, akik óriási gazdagságot halmoztak fel, míg az amerikai munkavállalók zömének jövedelme évtizedek óta stagnál. Ez súlyos belpolitikai feszültségeket és konfliktusokat szül, amelyek szélsőséges populista irányba terelik az amerikai belpolitikát.

A globalizáció legnagyobb nyertese a világpiacra nyitó Kína és néhány más újonnan iparosodott, nagy népességű ország lett. Kína példátlan gazdasági növekedést produkált az elmúlt évtizedekben – harminc év alatt a világ második legnagyobb gazdasági hatalmává

emelkedett (gazdasági kibocsátása vásárlóerő paritáson számolva már nagyobb, mint az Egyesült Államok teljesítménye). Bár gazdasági dinamikája az utóbbi években csökkent, a covid-válság ellenére még mindig igen jelentős. Amerikában sokan osztják az egykor a „kínai kártyát” a szovjetekkel szemben kijátszó Nixon véleményét, mely szerint „talán egy Frankenstein-t hoztunk létre”. Kína gazdasági felemelkedése pedig csak helyreállította a világ gazdaságban korábban meglévő súlyát, azt a helyet, melyet a „gyarmati megaláztatás” korszaka előtt elfoglalt (Baldwin, 2016.)

A világrend átalakulása ma nem Amerika gazdasági hanyatlásától vagy csökkenő vonzerejétől függ, hanem alapvetően strukturális okai vannak. Főként Kína és más ázsiai országok tartós gazdasági sikerei kérdőjelezik meg a nyugati modell fölényét (vö. Mahbubani, 2018., Khanna 2019). Kína bővülő kereskedelmi kapcsolatai a fejlődő országokkal új fejlődési lehetőségeket nyitnak meg a partnerei előtt is. A globalizációval, a termelési és értékesítési láncok világméretű kiépítésével a „konnektivitás” vált a gazdasági fejlődés előmozdítójává. Parag Khanna szerint a globalizált világban fontosabbá vált az, ami összeköti, mint ami szétválasztja az egyes országokat (Khanna, 2016). Ennek a stratégiának felel meg az „új kínai selyemút”, illetve az ambiciózus „Egy övezet, egy út” program meghirdetése. Eszterhai Viktor szerint ezzel „Kína a külföldi projektjeit egy egységes márkanev alatt foglalta össze.” (Eszterhai, in Ágh, 2021, 177.) A klasszikus geopolitikával szemben Kína a „geostratégia” luttwaki koncepcióját, a gazdasági befolyást helyezi előtérbe. A politikai koordináció és a fizikai infrastruktúra fejlesztésével egy új szabadkereskedelmi övezetet kíván létrehozni – miáltal az egész eurázsiai kontinenst átszelve, gyorsvasúttal egészen az Atlanti óceánig terítheti a kínai árukat. Az afrikai kontinensen eszközölt infrastrukturális beruházásaihoz pedig kikötői bázisokkal biztosít tengeri szállítási útvonalakat, és tenger alatti kommunikációs kábeleket telepít. „A konnektivitás-projektek alkalmasak arra, hogy a nemzetközi együttműködést új hálózatba tereljék, amelyben mérete miatt egy Kína számára előnyös aszimmetria érvényesül” – írja Eszterhai. Fontos körülmény, hogy ez nem jár együtt katonai expanzióval – ellenben mégis „alkalmas arra, hogy békés módon aláássa az USA globális vezető szerepét” (Eszterhai, in Ágh, 2021, 178.).

Az amerikai külpolitika alakítói Kína látványos gazdasági expanzióját fenyegetőnek ítélik meg. Miután nem sikerült nagyobb befolyást kieszközölnie a Világbankban, Kína megalapította az Ázsiai Infrastrukturális és Beruházási Bankot, melyben igen sok európai ország is részvényes lett (amerikai figyelmeztetés ellenére), ami szintén aggodalmat váltott ki. E bank kihelyezett fejlesztési hitelei, melyekhez a fejlődő országok is könnyebben jutnak hozzá, ma nagyobb összeget tesznek ki, mint a Világbank és az IMF hitelei együtt. Obama

elnök ki is adta az „Ázsia felé fordulás” (*pivot to Asia*) új külpolitikai irányelvét, melyet Trump elnöksége idején egyfajta kereskedelmi és vámháború is követett Kínával szemben. Biden elnöksége sem enyhített ezen sokat. Kínával szemben ma egy új hidegháború kibontakozásának tanúi lehetünk, amely egyelőre nem fenyeget közvetlen katonai összeütközéssel, de hosszú távon nem sok jót ígér.

Természetesen az emelkedő gazdaságú országoknak is megvannak a maguk problémái, mint például a közepes jövedelem csapdája, melynek értelmében egy közepes jövedelmi szint elérése után a gyors növekedést tartós stagnálás követheti. Emellett Kínát a növekvő egyenlőtlenségek miatt belső instabilitás is fenyegeti, regionális konfliktusok jelentkeznek, végül demográfiai válsággal is szembesül a túl sokáig követett egyke-politika miatt (Györffy, In: Ágh, 2021, 151.). Ugyanakkor Amerika sok téren megőrzi tartós előnyét, így a termelékenységben, a kutatás és fejlesztés terén, és demográfiai mutatói is sokkal kedvezőbbek, a bevándorlással szembeni nagyobb nyitottsága eredményeként.

A kínai hegemonián nyugvó világrend semmivel sem lenne jobb: autoriter berendezkedése, az emberi jogok megsértése, a Dél-Kínai tenger beltengerként való kezelése nem kínál vonzó perspektívát, és az ország szomszédjaival való viszonya sem felhőtlen. Kína a korábbinál assertívabb magatartása ellenére nem tör globális vezető szerepre; nem megdönteni akarja a világrend intézményeit, hanem változtatni kíván rajta. Nem veheti fel a versenyt Amerika katonai arzenáljával, de képes saját érdekszféráját olcsóbb, de hatásos fegyverekkel megvédeni. A felemelkedő hatalmak nem járhatják be ugyanazt az utat, mint egykor a fejlett országok. Amerika multilaterális elkötelezettségét szelektívnek és önérdekűnek találják, és a modernitásnak más, a nyugatitól eltérő változatát keresik, illeszkedve saját kulturális tradícióikhoz, ragaszkodva saját politikai elképzeléseikhez. A világ számára az lenne előnyös, ha a kínai-amerikai viszony az „együttműködő versengés” kereteiben maradna, partneri viszonyt fenntartva az olyan közös globális feladatok megoldása érdekében, mint a nemzetközi béke és biztonság garantálása, a nukleáris non-profliferáció, a klímaváltozás megfékezése és a gazdasági fejlődés fenntartása (vö. Fehér, in: Ágh, 2021, 89-116.).

Graham Allison *Destined for War* című, nagy vitát kiváltó munkájában „Thuküdidész csapdájához” hasonlította a kialakult helyzetet (Allison, 2018). Történelmi elemzése szerint a mindenkori hegemon hatalom többnyire háborúval próbálta megállítani új, rivális hatalmak felemelkedését. Művét figyelmeztetésnek szánta egy új hidegháború fenyegető árnyékában. Acharya szerint azonban az ilyen történelmi analógiák tévesek, mert a mai helyzet teljesen eltér akár az antikvitás, akár a 19. századi nagyhatalmak viszályaitól. Az új helyzet új megközelítéseket igényel. A realista külpolitikai iskola doyenje, Stephen Walt ezért élesen

ostorozza az amerikai külpolitikai establishment egészét, amiért nem képesek letérni már kitaposott utakról, amelyek ma már nem járhatók (Walt, 2017). A hegemoniához való ragaszkodás veszélyes polarizációhoz vezet; jobb alternatíva egy fragmentált, multilaterális világrend elfogadása, amely a versengés és együttműködés új egyensúlyát hozza létre. Az Európai Unió is hozzájárulhat ehhez, feltéve, hogy tovább halad egy jobban integrált, „szociális Európa” felé, politikailag egységesebbé válik és stratégiai önállóságra tesz szert (Vö. Ágh, 2022). Ennek hiányában előfordulhat, hogy globális játékosként súlytalanná válik, kirekesztve magát az új világrend létrehozásából.

Irodalom:

- Acharya, Amitav (2018): *The End of the American World Order*. 2nd ed. Polity Press, Cambridge UK, Medford, MA (USA)..
- Ágh Attila – Káncz Csaba (szerk) (2020): *Változó világrend. A bizonytalanság kora a nemzetközi politikában*. Noran Libro Kiadó, Budapest.
- Ágh Attila (2022): *Az új világrend kialakulása. Az EU-USA-Kína hatalmi háromszög*. Noran Libro Kiadó, Budapest,
- Ágh Attila: *Európa „szabadságharca” az új világrendben: Az EU-USA-Kína háromszög feszültségei a húszas évek elején*. In: Ágh, 2022, 7-58.
- Allison, Graham (2018): *Destined for war. Can America and China escape Thucydides’s Trap?* Mariner Books, Boston – New York
- Baldwin, Richard: *The Great Convergence Information Technology and the New Globalization*. Harvard UP, 2016.
- Bayer József (2021): *Felbolydult világ. Tanulmányok a globalizációról*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Eszterhai Viktor: *Kína új külpolitikai stratégiája a megváltozó világrendben: konnektivitás, mint befolyásépítő eszköz és hatása az Európai Unióra*. In: Ágh, 2022. 169-188;
- Fehér Zoltán: *A világrend átalakulása, az Amerikai Egyesült Államok nagystratégiája és Kína kihívása a 21. században*. In: Ágh, 2020.89-124.)
- Geröcs Tamás (2021): *Magyarország függő fejlődése. Függőség és felzárkózás globális történelmi perspektívában*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Gyórfy Dóra: *Amerika vagy Kína hanyatlik?* In: Ágh, 2022, 145-167.
- Hammes, Thomas X. (2019): *Deglobalization and International Security*. Cambria Press, Amherst, New York.

- Kissinger, Henry (2015): *Világrend*. Budapest: Antall József Tudásközpont. (Eredeti kiadás: *World Order*. The Penguin Press, New York, 2014.)
- Mahbubani, Kishore (2018): *Has the West Lost it? A Provocation*. New Delhi, Allen Lane
- McCoy, Alfred W (2021): *To Govern the Globe. World Orders & Catastrophic Change*.
- Nye, Joseph (2015): *Is the American Century Over?* Polity Press, Cambridge UK, Malden, MA
- Khanna, Parag (2016): *Konnektográfia. A globális civilizáció jövőjének feltérképezése*. HVG Könyvek, Budapest.
- Khanna, Parag (2019): *The Future is Asia*. Simon and Schuster, New York.
- Rodrik, Dani (2014): *A globalizáció paradoxona. Demokrácia és a világgazdaság jövője*. Ford. Felcsuti Péter. Corvina.
- Wallace-Wells, David (2019): *The Uninhabitable Earth. A story of the Future*. Allen Lane, Penguin Random House.
- Walt, Stephen M. (2018): *The Hell of Good Intentions. America's Foreign Policy Elite and the Decline of U.S. Primacy*. Picador, Farrar, Straus and Giroux, New York.
- Zeihan, Peter (2022): *The End of the World is Just the Beginning. Mapping the Collapse of Globalization*. Harper and Collins, Sydney, Toronto et al.